

ДИМИТЪР Е. ШИШМАНОВ – ВДЪХНОВЕН КНИЖОВНИК И АКТИВЕН ЧИТАЛИЩЕН ДЕЕЦ

Николета Пътова

Институт за литература, Българска академия на науките

Резюме: Статията представлява кратък обзор на книжовната дейност на активния читалищен деец и председател на Свищовското читалище от края на 60-те до средата на 70-те години на XIX век Димитър Е. Шишманов. Неговите речи, но също и драмите и театралната му дейност, са илюстрация за необичаен за българските нрави от периода на Възраждането манталитет и за ангажираността на автора към обществото, която го мотивира да представи своята визия за духовното развитие, за общественото и за семейното поведение на модерния човек, какъвто според Д. Е. Шишманов трябва да се стреми да бъде и българинът.

Ключови думи: Димитър Е. Шишманов, Свищовското читалище, речи и драми.

През 1856 г. в Свищов се основава първото българско читалище. Възщност това е годината, в която се създават и читалищата в градовете Шумен и Лом. Хронологичното първенство на свищовската културно-просветна организация се доказва безспорно от посочената в учредителния протокол дата 30 януари 1856 г., на която е подписан документът. Протоколът е наречен „№ 1 Закони Народно Българско читалище“ и съдържа списък с членовете на читалищното настоятелство и описание на целите на читалищната дейност, а също указва как тя трябва да бъде провеждана. „№ 1 Закони...“ по същество представлява първи устав на Свищовското читалище. Този документ е обнародван в раздел „Приложения“ на юбилейния сборник, издаден по повод стогодишнината от основаването на читалището в Свищов¹ [1].

Свищовското читалище се създава с голям ентузиазъм, с добро финансиране и с амбиция да развива различни полезни дейности за жителите на града. А представители на фамилията Шишманови са плътно свързани с първоначалните етапи от съществуването и работата на това ново културно предприятие за Свищов. В т. I от „№ 1 Закони...“ е отбелязано, че за председател на учреденото читалище се избира Александър Е. Шишманов. Най-големият брат на Димитър Е. Шишманов е влиятелен и богат търговец. Шишманови са родом от

Видин. Александър и Димитър имат още двама братя. И четиримата завършват търговска гимназия в Темешвар, Банат. В началото на 40-те години на XIX век А. Шишманов се заселва в Свищов и чрез съпругата си се сродява с една от първите фамилии в града. Десетина години по-късно, през 1855 г., и Д. Шишманов се установява в Свищов, където също създава семейство. Там се раждат четирите му деца, най-голямото от които е Иван Шишманов – бъдещият професор, министър и дипломат. Д. Е. Шишманов няма търговските успехи на своя брат и през 60-те години, когато окончателно се оттегля от търговията, започва работа като учител. Включва се активно в обществения живот на града с организаторски талант и с ентузиазъм, зад който стоят солидна култура и опит, натрупани в годините, когато учи и живее в странство и пътува из Европа. Неговата любознателност, любопитство, ум и чувствителност му помагат да оформи своя нетипичен за българските нрави от средата на XIX век манталитет, а ангажираността му към обществото го мотивира да полага усилия, за да сподели и да пренесе европейските модели на поведение и на световъзприемане сред своите съграждани. Израз на тези негови усилия са читалищната и книжовната дейност на Д. Е. Шишманов, които го представят като задълбочено и съвременно мислещ човек. А рефлексът и талантът му на педагог му позволяват да намери верния подход към аудиторията и да разясни своята визия за духовното развитие и за общественото и семейното поведение на модерния човек разбираемо, интригуващо, убедително. Тук ще бъде направен кратък обзор на обществените инициативи и на книжовните занимания на Д. Е. Шишманов, които му отреждат мястото на един от най-модерно мислещите представители на българската интелигенция от периода на Възраждането.

Основните моменти в програмата на Свищовското читалище са описани още в първия документ, който регистрира неговото създаване – „№ 1 Закони...“. По-късно той е допълнен и по решение на настоятелството от 1866 г. са отделени средства, с които през 1869 г. е отпечатан Устав на българското читалище в Свищов. В него ясно са описани определените цели на читалищната дейност:

„Да доставя на читающата публика средства за прочитание; да подпомага Българската книжнина; да улеснява сиромашките ученици, и въобще да разпространява образованието помежду народа“ [2].

Обнародването на устава е добра стратегия за популяризиране на читалищната дейност сред местните граждани, но и извън Свищов.

През годините читалищната програма не се изпълнява с равен темп, дори в началото на 60-те години няма никакви свидетелства за читалищна дейност. Тя се възобновява отново едва през 1866 г. Един

от хората с най-големи заслуги за съживяване на читалището в града е Д. Е. Шишманов, който влага завидна енергия и упоритост в изпълнението на тази задача.

През 1867 г. на общо събрание на Свищовското читалище Д. Шишманов е избран за негов председател. Личните му качества, неспокойният му дух, модерното му мислене и неуморността в усилията му да бъде полезен, се превръщат в отличен шанс за разширяване на дейността на читалището. От друга страна, възможността да подпомага културно-просветния живот в Свищов чрез поемане на читалищното председателство, става повод и дава тласък за изява на книжовника Димитър Шишманов. Този негов ангажимент го подтиква да синтезира в различни по жанр текстове възгледите си за развитието на личността и на обществото.

Сред главните читалищни дейности са просветната, библиотечната, музейната, благотворителната, издателската, театралната. През есента на 1869 г. читалищното настоятелство в Свищов заседава редовно и приема решения за разширяване на дейността си. Обсъжда се въпросът за закупуване на материали за училищата в града, които да послужат за онагледяване на преподаването – например да се оборудва физико-математически кабинет, да се открие неделно училище, да се подпомогне работата на Цариградското читалище, като се включат в разпространяването на няколко български вестника и се ангажират да събират абонати за тях. Читалището участва в подготовката за учредяването на женско дружество в града, на ученическо дружество, а по-късно – и на театрално дружество. Решено е също, че с подкрепата на читалището ще бъде осигурявана възможност за учене в чужбина на способни местни младежи, а български книжовници ще бъдат подпомагани финансово за издаването на свои трудове или преводи, ценни за образованието и възпитанието на младите хора. През годините дейността на читалището в Свищов е изследвана и е описана подробно [3, 4, 5, 6].

Постоянен елемент в читалищната дейност е изнасянето на беседи по различни значими за обществото теми. В член втори на Устава е отбелязано, че читалището ще се помещава в „една особна къща, която ще има две отделения: едното да служи за прочитание, а другото за беседа и разговор“. Д. Шишманов е сред най-активните и интересни сказчици. Известни са няколко негови речи: „Реч за значението на читалищата“, „Реч за произхода и значението на театъра“, „Няколко думи за длъжностите на мъжът“ и публикуваните в брошура със слова на друг свищовски учител – Стефан И. Попов, две речи, подписани с името „Д. Е. Шишманов“, които коментират

нуждата от неделно училище и потребността от образование за калфите и чираците.

Особен интерес във връзка с читалищната дейност на Д. Шишманов представлява „Реч за значението на читалищата“ [7], произнесена през 1867 г. Това е годината, когато Шишманов е избран за председател на читалището. До нас не е достигнала точна информация дали словото е произнесено от неговия автор вече в ролята му на председател на читалищното настоятелство, или той излага своето разбиране за смисъла и функциите на читалищата като предварително представена концепция. В хода на изложението изпъква добре обмислената теза на автора и впечатлява логичната конструкция, по която тя се развива. Мисълта му е подредена и не се лута в ненужни аргументи или в хаос от примери. Използва изрази, които могат да звучат и сентенциозно, и пространно, но с тях Шишманов пределно ясно обяснява мисълта си, с лекота задържа вниманието на слушателя/читателя и го кара да се замисли над смисъла на думите. Например изненадващо наглед е твърдението, че човек може да е учен, но да не е образован, защото „потребно е и друго училище, в което до смъртта си да се учат и да спечелят онуй образование, което облагородява човека, за да стане полезен на гражданството и на човешествината въобще“.

Д. Е. Шишманов изтъква несъмнената необходимост от образование. Но допълва тази всекиму известна истина със съждението, че личното образование има смисъл, когато „принася“ полза в „живота на обществото“. А българите като общество „сме много, твърде много назад останали във всичко“ – „от почти всичките народности (нека речем истината) сме останали последни в учението и образованието“ (с. 442). Заедно с негодуванието от лесно видимата изостаналост на българите, за което има свидетелства на различни пътешественици, посетили българските земи, в словото на Шишманов звучи гордост от това как свищовци пазят националното си име. Ораторът припомня пионерската грижа на неговите съграждани от близкото минало за българското образование в града – „свищовците са, които въведоха учението по чист наш матерен език“. Това отлично отношение към училищата свищовските граждани пазят непроменено. Обучението в училище обаче не е достатъчно, за да научи хората как да бъдат полезни на себе си и на своите близки в свободното от работа време – в „суетните часове“, както ги нарича авторът. Въпреки отличните учители и прекрасните школа, на свищовци не им достига онова училище, което да ги научи какво да правят, след като затворят дюкяните си:

„Едвам се спрем в къщи, да попитаме другарките си за „живо и здраво“ и тичаме към духопотъпителното убийство на драгоценното време, т.е. търсим другари да играем табла, преферанца или кончина! ...ний, които сме бащи и които трябва да образуваме дечията си чрез нашия пример!“ (с. 442).

Заедно с гражданския дълг Шишманов изтъква и бащинската отговорност към малките и младите, които трябва да бъдат образовани и чрез родителския пример. А играта на табла и губенето на време след работа в празни развлечения не развиват уменията на човека, не извисяват душата му, не разширяват неговия кръгзор. Читалищата са сред тези заведения, които „въздигат“ душата на човека и заниманията в тях му напомнят, че той „не е роден само да яде и да пие, но да действа, според както му прилича, според както Господ Бог наш го иска – този същият Бог, който ни е дарил сос подобие си и сос божествения си дух“ (с. 443). Съгласието и общата воля, съзнанието, „че сме равни българи“, ще помогнат да се възроди работата на читалището в града. Така ораторът връща темата от общите разсъждения към частното дело, подето от сърцатите и благоразумни свищовски граждани. Читалището е мястото за усъвършенстване на „душевното образование“ и на възрастните, и на децата. „Да подновим читалището!“ е призивът, който авторът поставя като финал на своята реч.

Д. Е. Шишманов, новият председател на Свищовското читалище, съзнава, че то съществува пълноценно само когато е оживено от реално случващи се събития, когато записаната в Устава програма наистина се изпълнява. Една от множеството му заслуги е организирането на театралния живот в града. Шишманов е неговият инициатор и двигател. Заслужено го наричат „родоначалник на театъра в Свищов“.

Читалището дава своето първо театрално представление на 1 февруари 1870 г. и то е по обичаната през Възраждането сантиментална драма „Многострадална Геновева“. По повод на този първи спектакъл, даден за свищовските граждани, Д. Е. Шишманов подготвя и изнася „Реч за произхода и значението на театъра“. От нея прозвучава гласът на добре образован човек с личен опит от съприкосновението с европейската култура. В младежките си години, преди да се завърне в своята родина, за кратък период Шишманов се присъединява към пътуваща немска театрална трупа, която изнася представления в Унгария. Той участва като доброволец в австрийската армия и пътуванията му като военен вероятно му дават възможност да посещава различни европейски представления. Така натрупва практически опит и като зрител, и като любител актьор. Шишманов е

сред малцината българи, които действително познават същината на сценичното изкуство. Смята се, че първият превод на български език на драмата „Разбойници“ от Шилер е дело на Д. Е. Шишманов. При завръщането си в България той донася и други драми на Шилер, както и издание с пиесите на Коцебу [8]. В ръкопис са запазени няколко негови драматургични съчинения: „Пенчо Кърлежът“, „Годеж“, „Добрата майка“, „Запреният“, „Добрият син“. Отпечатана е само драмата „Добродетел и Злоба. Фантазия в три действия от Д. Е. Шишманов. Руссе. В книгопечатницата на Дунавската област. 1871“. На страницата с посвещението авторът отбелязва, че посвещава този свой „пръв драматически опит на благодетелните български женски дружества“. Остава неясно защо авторът решава нарочно да подчертае, че „Добродетел и Злоба“ е негова първа драма, при положение че „Добрият син“ например е съчинена още през 50-те години. Всички драматургични творби на Д. Шишманов са играни на читалищната сцена в Свищов.

След първото представление читалищният театър в Свищов бързо набира сила. До края на 1870 г. в града се учредява театрално дружество и се формират цели две любителски театрални трупи – в Горната махала и в Долната. Те действат относително самостоятелно, но читалището все пак координира дейността им. Театърът в Долната махала успява да се снабди със завеса и кулиси от Букурещ и помещението, използвано за негова сцена, добива по-професионален вид. Има свидетелства и за основаването пак по това време на „детско“ театрално дружество, в което влизат ученици от класното училище. В книгата си за Свищов Ю. Николова пише, че „от този период до 1878 г. местните самодейци подготвят и играят пред публика над двадесет и пет различни постановки“ (с. 459). Според С. Чилингиров това е най-богатият репертоар в българските градове преди Освобождението (с. 235).

Изключително находчиво е авторовото решение в драмата „Добродетел и Злоба“, според което всички действащи лица в пиесата са жени – дори децата са момиченца. Този избор е естествен реверанс към женското дружество в Свищов и елегантен ход да бъдат привлечени на сцената жени актриси. Колкото и необичайна да е била появата на жени на сцената в Свищов, би било абсурдно пиеса, в която всичките роли са женски, да се играе само от мъже. Д. Е. Шишманов успява да преодолее и това табу – през 1874 г. в града се появяват първите любителки актриси.

И все пак влиянието на модерния свят в книжовното дело на Димитър Шишманов се забелязва най-категорично в словото му „Няколко думи за дължностите на мъжът от Д. Е. Шишманов. Руссе.

В книгопечатницата на Дунавската област. 1871⁴. В него авторът очертава по съвсем различен начин дълга на мъжа в семейния живот от традиционно възприетото мнение по този въпрос. Той подлага на критика наложилото се в патриархалното българско общество разбиране за мъжа като „по-висше същество“, а за жената – като носителка на всички грехове и единствена виновница за тях, и изтъква, че „под значението на думата „Човек“ Бог не прави никаква морална разлика между мъжа и жената“. Добрата „отхрана“ и „чувството за любов“ ще покажат на мъжа истинските му „длъжности“ към жената. Определя жените като „едноравни“ с мъжете и настоява, че те могат да бъдат упреквани като лоши съпруги, майки и къщовници единствено ако, след като са получили любов и уважение от своите съпрузи, не откликват на тях. Но Шишманов вярва, че сред българските жени няма такива.

Новите, неочаквани и нестандартни за българското общество идеи, които с упоритост, но елегантно и убедително представя и отстоява пред своите съграждани Шишманов, постепенно разчупват обичайния битов порядък в общността и в частния живот на българите. Отпечатаните речи на възрожденския книжовник, както и драмата „Добродетел и Злоба“ позволяват словото и идеите на Д. Е. Шишманов да разширят кръга на обичайната аудитория от по-будните жители на Свищов и да достигнат до по-широк кръг читатели. Основните послания на свищовския книжовник: че учението без възпитание няма стойност; че родителският пример възпитава по-трайно от всяка учебна институция; че партньорството и доверието поражда любовта между съпрузите и между хората въобще, а не мнимата изискваща сила на господарско отношение в дома или в обществото; че богатството се крие в духовния свят на човека и само духовно развитите хора правят света богат и приятен, могат да бъдат открити във всяко негово съчинение. Макар и малко като обем, книжовното дело и обществената активност на търговеца учител Димитър Е. Шишманов го нареждат до най-оригиналните възрожденски автори.

Бележки:

¹ Sto godini Narodno Chitalishte Svishtov. Yubileen sbornik 1856 – 1956. Red. d-r R. Kazanski. Svishtov, 1958. V razdel „Prilozhenia“ na sbornika e prepechatano palnoto sadarzhание na „№ 1 Zakoni Narodnago Balgarskago chitalishta“, s. 439 – 441.

[Сто години Народно Читалище Свищов. Юбилеен сборник 1856 – 1956. Ред. д-р Р. Казански. Свищов, 1958. В раздел „Приложения“ на сборника е препечатано пълното съдържание на „№ 1 Закони Народногo Българскогo читалища“, с. 439 – 441.]

References/Литература

1. **№ 1 Zakoni** Narodnago Balgarskago chitalishta. – V: *Sto godini Narodno Chitalishte Svishtov. Yubileen sbornik 1856 – 1956*. Red. d-r R. Kazanski. Svishtov, 1958.

[**№ 1 Закони** Народнаго Българскаго читалища. – В: *Sto години народно читалище Свищов. Юбилеен сборник 1856 – 1956*. Ред. д-р Р. Казански. Свищов, 1958, с. 439 – 441.]

2. **Ustav** na balgarskoto chitalishte v Svishtov. Ruschuyuk. V pechatnicata na Dunavskata oblast, 1869. – V: *Yubileen sbornik na Svishtovskoto chitalishte. 1856 – 1931*. Izdanie na chitalishteto, 1931, s. 97 – 100.

[**Устав** на българското читалище в Свищов. Русчюк. В печатницата на Дунавската област, 1869. – В: *Юбилеен сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в гр. Свищов. 1856 – 1931*. Издание на читалището, Свищов, 1931, с. 97 – 100.]

3. **Chilingirov**, S. Balgarski chitalishta predi Osvobozhdenieto. Prinost kam istoriata na Balgarskoto vazrazhdane. Sofia, 1930, s. 409 – 436.

[**Чилингиров**, С. Български читалища преди Освобождението. Принос към историята на Българското възраждане. София, 1930, с. 409 – 436.]

4. **Yubileen** sbornik na chitalishteto „Elenka i Kiril D. Avramovi“ v gr. Svishtov. 1856 – 1931. Izdanie na chitalishteto, 1931.

[**Юбилеен** сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в гр. Свищов. 1856 – 1931. Издание на читалището, 1931.]

5. **Dzhambazki**, H. Osnovavane na parvoto balgarsko chitalishte i negovata deynost do Osvobozhdenieto. – V: *Sto godini narodno chitalishte Svishtov. Yubileen sbornik 1856 – 1956*. Svishtov, 1958, s. 1 – 54.

[**Джамбазки**, Х. Основаване на първото българско читалище и неговата дейност до Освобождението. – В: *Sto години народно читалище Свищов. Юбилеен сборник 1856 – 1956*. Ред. д-р Р. Казански. Свищов, 1958, с. 1 – 54.]

6. **Nikolova**, J. Dostoyno est. Svishtov prez XIX vek do parvoto desetiletie na XX vek. Vtore preraboteno i dopalнено izdanie. Sofia: IVRAY, 2008.

[**Николова**, Ю. Достойно ест. Свищов през XIX век до първото десетилетие на XX век. Второ преработено и допълнено издание. София: ИВРАЙ, 2008.]

7. **Shishmanov**, D. Rech za znachenieto na chitalishtata. – V: *Sto godini narodno chitalishte Svishtov. Yubileen sbornik 1856 – 1956*. Svishtov, 1958, s. 441 – 443.

[**Шишманов**, Д. Реч за значението на читалищата. – В: *Sto години народно читалище Свищов. Юбилеен сборник 1856 – 1956*. Ред. д-р Р. Казански. Свищов, 1958, с. 441 – 443.]

8. **Kazanski**, R. Razvitie na teatralното delo v Svishtov. – V: *Sto godini narodno chitalishte Svishtov. Yubileen sbornik 1856 – 1956*. Svishtov, 1958, s. 229 – 294.

[Казански, Р. Развитие на театралното дело в Свищов. – В: *Сто години народно читалище Свищов. Юбилеен сборник 1856 – 1956*. Ред. д-р Р. Казански. Свищов, 1958, с. 229 – 294.]

За автора

Николета Пътова е литературовед, специалист по българска литература и драматургия от периода на Българското възраждане. Главен асистент в Института за литература към Българската академия на науките. Професионалното ѝ внимание е насочено към проблемите на социокултурните взаимоотношения и идентичността в национален и личностен план; към българската драматургия и театър от XIX и началото на XX век; към театралната критика. Автор е на книгата „Драматургия на българското: националната идентичност във възрожденската драма“ (2012) и на множество публикации в научния печат. Води семинарни занятия по възрожденска литература в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (1999 – 2015) и лекции в ПУ „Паисий Хилендарски“ (2012 – 2015). Член е на Академичния кръг по сравнително литературознание и на Българското общество за проучване на XVIII век.

За контакт с автора: nikoleta.patova@yahoo.com

**DIMITAR E. SHISHMANOV –
THE INSPIRED WRITER AND CHITALIShte ACTIVIST**

Nikoleta Patova

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The article represents a short overview of the literary activity of the personality of Dimitar Shishmanov – active within the *chitalishte* community and president of the Svishtov *chitalishte* from the end of the 1860s until the mid 1870s. His speeches as well as his drama and theatrical activity represent an illustration of an extraordinary character of the Bulgarian mentality from the Revival period. The author is morally engaged towards the society and this is what motivates him to present his vision on the behaviour of the modern person, such as, according to D. E. Shishmanov is supposed to be the model to be followed by the Bulgarian person.

Keywords: Dimitar E. Shishmanov, speeches and drama, Svishtov *chitalishte*.

About the autor

Nikoleta Patova is a literature critic, specializing in the Bulgarian Revival period's literature and dramaturgy. She is Assistant at the Institute for Literature with the Bulgarian Academy of Sciences. Nikoleta Patova's professional attention is drawn towards the problems in sociocultural relations and identity within national and personal plan; towards the Bulgarian dramaturgy and theatre of XIX c. and the beginning of XX c.; towards the theatre critics. She is the author of "Dramaturgy of the Bulgarian: the national identity within the Revival drama." (2012) and of numerous other publications within the science press. Nikoleta Patova is teaching seminars on Revival Literature at Sofia University St Kliment Ohridski (1999 – 0215) and lectures at Plovdiv University "Paisij Hilendarski" (2012 – 2015). She is a member of the Academic circle of comparative literature studies and of the Bulgarian Community on the research of XVIII c.

To contact the author: nikoleta.patova@yahoo.com